

Иван Илић*
Асистент Правног факултета,
Универзитет у Нишу

Стручни чланак

UDK: 343.988-053.2/.6:343.211.3

Рад примљен: 27.03.2014.

Рад прихваћен: 30.04.2014.

ПРОЦЕСНА ЗАШТИТА МАЛОЛЕТНИХ ЖРТАВА ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА**

Апстракт: Рад представља анализу законског оквира процесне заштите малолетних оштећених, са посебним освртом на жртве злостављања и занемаривања. Осим законске, представљена је подзаконска регулатива, усвојена с циљем успостављања посебних стандарда и вишег нивоа заштите малолетних жртава злостављања и занемаривања. Национална регулатива посматра се из дискурса достигнутих међународних стандарда заштите сведока и оштећених, док је у закључном делу рада дата анализа стања у практичној примени легислативног оквира процесне заштите малолетних жртава.

Кључне речи: заштита сведока, секундарна виктимизација.

1. Уводна разматрања

Насиље према деци са правом се означава као најтежи вид насиља у породици, као и насиља уопште (Костић, Константиновић Вилић 2012: 131). Такав закључак произлази, првенствено због узраста, те психичког и физичког развоја деце, што их чини инфериорним у односу на одрасле, а такође и због крвне и емоционалне повезаности између деце и родитеља. Позитиван тренд еволуције друштвене реакције на насиље према деци огледа се у тежњи да се насиље открије, прекине злостављање а починиоци санкционишу. Основни међународноправни документ у области заштите

* ivan@prafak.ni.ac.rs

** Рад је резултат истраживања на пројекту „Усклађивање права Србије са правом Европске уније“, који финансира Правни факултет Универзитета у Нишу у периоду 2013 – 2018. године.

права деце, Конвенција о правима детета¹, насиље према деци дефинише као повреду једног од основних права на заштиту од физичког и психичког насиља, повређивања и злостављања, занемаривања или немарног поступања, малтретирања или експлоатације и сексуалног злостављања (члан 19. Конвенције).

Конкретне мере заштите детета предвиђене су у Конвенцији Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања („Службени гласник РС – Међународни уговори“, 1/2010), коју је Србија ратификовала 2010. године. У члану 31. Конвенције, прописане су опште мере за заштиту жртава и сведока у свим фазама кривичног поступка, као и пре отпочињања кривичног поступка. Предвиђено је обавезно обавештавање жртава о њиховим правима у поступку и службама за пружање помоћи. То даље имплицира установљавање таквих служби. Посебно се апострофира право на обавештавање жртава о привременом или трајном пуштању на слободу окривљеног. Наглашена је потреба да се чује глас жртава, те да оне буду саслушане, у својству сведока. Потребно је обезбедити заштиту идентитета, лика, односно приватности жртава уопште, спречавањем обелодањивања информација о жртви. Конвенција заштиту личне безбедности шири и на чланове породице жртве. Посебно је важно осигурати избегавање контакта између окривљеног и жртве, у полицији и на суду. Од овога Конвенција допушта изузетак, када је могућ контакт, ако је то у најбољем интересу детета или је такав контакт неопходан ради истраге. У примени овог изузетка треба ићи максимално рестиктивно, имајући у виду да је прописан путем правног стандарда, под који би се, у пракси могло штошта подвести, што би за епилог имало секундарну виктимизацију детета.

У ставу 2. члана 31. Конвенције, прописано је право жртава на приступ информацијама о току поступка. Предвиђено је, такође, право на бесплатну правну помоћ (члан 31. став 3. Конвенције) и право на именовање посебног заступника жртве, у ситуацији када родитељи не могу заступати дете, услед сукоба интереса (члан 31. став 4. Конвенције). Према одредбама Конвенције, постоји могућност да различите фондације, удружења, групе и невладине организације пружају помоћ и подршку жртвама, током поступка (члан 31. став 5. Конвенције). Најзад, прописано је да се информације жртвама пружају на матерњем језику, на начин, прилагођен узрасту и степену развоја жртава.

1 „Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори“, бр. 15/90 и „Сл. лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 4/96 и 2/97.

Током развоја науке кривичног процесног права уочена је посебна потреба за заштитом пасивног кривичноправног субјекта, нарочито малолетних лица (Костић, 2009:161-182, Константиновић Вилић, Костић, 2007:87-102.). У том смислу, најпре је потребно разграничити појам оштећеног, од појма жртве. Према процесном закону, оштећени је лице, чије је лично или имовинско право повређено или угрожено извршењем кривичног дела (члан 2. ЗКП). Законик о кривичном поступку Србије („Сл. гласник РС“, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013 и 45/2013), дакле, не оперише појмом жртве, већ само појмом оштећени. У том својству, најчешће се појављује пасивни субјекат кривичног дела, али оштећени у поступку може бити и члан породице, код примера ради кривичног дела убиства. Стога се, сасвим оправдано, сматра да је оштећени појам шири од појма жртве (Шкулић, 2009:105).

Основни разлог одвајања мера заштите оштећених малолетних сведока у кривичном поступку јесте потреба за спречавањем секундарне виктимизације. Она представља ескалацију последица, насталих примарном виктимизацијом, односно извршењем кривичног дела, услед неадекватне реакције органа вођења кривичног поступка, породице и социјалне средине, уопште (Костић, и др. 2012:450). Секундарна виктимизација, заправо, представља неадекватан одговор друштва, неразумевањем потреба жртве, неповерењем, испољавањем сумње у истинитост навода, индиферентношћу или чак наметањем жртви осећаја кривице за сопствену виктимизираност (Јовановић, Галоња, 2001:76). Исходиште неадекватне реакције друштва на извршено кривично дело може бити терцирајна виктимизација, што представља трајну стигматизацију жртве у сопственој средини. Следећа карика у низу је опасност од ревиктимизације, јер код жртава без заштите расте потенцијална изложеност поновном извршењу кривичног дела над њима.

2. Законски оквир заштите малолетних оштећених

Будући да су виктимогене предиспозиције услед узраста и психофизичког развоја, нарочито изражене код деце и малолетника, апсолутно је оправдано ширење опсега заштитних мера на ову категорију посебно осетљивих сведока. Мере процесне заштите малолетних сведока-оштећених прописане су у трећем делу Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, 85/2005, у даљем тексту ЗОМ), под називом „посебне одредбе о заштити малолетних лица као оштећених у кривичном поступку“. Одредбама овог закона установљена је посебна форма поступка (Ђурђић, 2011:3), с циљем

да се применом низа заштитних мера спречи секундарна виктимизација оштећених малолетних лица. Једна од основних одлика ове процесне форме представља специјализација његових учесника. Поседовање посебних знања из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица захтева се од председника судећег већа, јавног тужиоца, истражног судије, припадника полиције и пуномоћника оштећеног малолетног лица, постављеног по службеној дужности. Није јасно из ког разлога су од обавезе специјализације изузете судије чланови већа.

Реч је о поступку, који се покреће по службеној дужности против пунолетних учинилаца законом таксативно набројаних кривичних дела (примера ради: тешко убиство, тешка телесна повреда, силовање, обљуба са дететом, ванбрачна заједница са малолетником, недавање издржавања и др.), када је оштећени малолетно лице. Законодавац, додуше, не прецизира да ли је реч о малолетном лицу у време извршења кривичног дела или у време вођења поступка. Но, систематским тумачењем извлачимо закључак да је реч о другој солуцији (Кнежевић, 2010:325). Остављена је, међутим, могућност да јавни тужилац иницира покретање ове процесне форме и за друга кривична дела, када оцени да је то потребно ради посебне заштите личности малолетних оштећених (члан 150. став 2. ЗОМ). Иако је тежња била да се системом енумерације поброје сва кривична дела, код којих је малолетно лице оштећени, било би добро једном општом формулацијом предвидети вођење овог поступка, за сва кривична дела учињена „на штету малолетних лица“, пошто се из одредаба Кривичног законика на једноставан начин да идентификовати која су то дела. На тај начин се избегава ситуација да нека кривична дела остану изван опсега, као што је то случај са нпр. кривичним делом искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу (члан 185б. КЗ). Ово кривично дело уведено је приликом новелирања КЗ 2009. године и није обухваћено одредбама ЗОМ, јер је тај закон донет 2005. године и, у међувремену, није мењан ни допуњаван. С друге стране, на тај начин спречило би се недопустиво широко поље дискреционе оцене дато јавном тужиоцу, на која ће малолетна оштећена лица применити посебне мере заштите.

У поступку у коме са појављује оштећено малолетно лице, захтева се посебно обазриво поступање, уз вођење рачуна о његовом узрасту, особинама личности, нивоу образовања и личним приликама (члан 152. став 1. ЗОМ). Циљ постојања ове одредбе је спречавање могућих штетних последица по личност и развој малолетног лица. Обавезом обазривог поступања обухваћени су истражни судија, чланови већа и јавни тужилац.

Вишеструко испитивање може изазвати посебно тешке и озбиљне психичке последице по малолетне оштећене. Осим тога, под утицајем ауторитета и услед страха, касније дати искази могу бити квалитативно другачији, неретко прожети маштом и фантазијама детета. Нарочито је потреба за елиминисањем вишекратног испитивања изражена код деце жртава сексуалних деликата, услед потребе да потисну трауму.

Ограничење броја саслушања малолетних оштећених предвиђено је у члану 152. ЗОМ. Наиме, малолетна лица, оштећена извршењем кривичног дела могу се у поступку саслушати највише два пута. Законодавац, међутим, допушта и већи број саслушања, ако је то потребно услед остварења сврхе кривичног поступка. У случају саслушања више од два пута, судија је обавезан да посебно обрати пажњу на заштиту личности малолетног лица. Наведена одредба не штити малолетне оштећене на адекватан начин. Велике шансе за секундарну виктимизацију постоје и са два саслушања у поступку. Применом каучук појма „остварења сврхе вођења поступка“, отворена је могућност да се оштећени саслушавају по 5 - 6 пута², што је у пракси најчешћи случај. Тиме се наноси ненадокнадива штета малолетним лицима, који губе поверење у судски механизам заштите њихових права, а стрес, који доживљавају сваки пут када се појављују у суду, постаје мултипликован. Мала је корист од обавезе за судију да посебно води рачуна о заштити малолетног оштећеног, када су већ самим доласком пред суд наступиле негативне последице. Исте ефекте по психофизичко стање малолетних лица производи судска свакодневица у Србији, са великим бројем одложених рочишта. Сваки долазак на одложено рочиште проузрокује стрес, без обзира да ли ће дете исказивати или не.

Имајући у виду посебну осетљивост малолетних оштећених, као и специфичност психичких реакција, које могу настати током саслушања, поред обавезне специјализације органа вођења поступка, предвиђено је присуство стручних лица. Тако је у члану 151. став 1. ЗОМ прописано да се саслушање малолетних лица, оштећених извршењем кривичног дела обавља уз помоћ психолога, педагога или другог стручног лица. Ово, иначе добро решење, у смислу заштите малолетних лица, недовољно је разрађено и прецизирано. Поставља се питање, на који начин ће се одредити стручна квалификација, будући да су побројана различита занимања. С друге стране, нејасно је каква је њихова улога, приликом испитивања. Да ли они

² У пракси су забележени случајеви вишеструког саслушања малолетних жртава трговине људима. Видети у: Положај жртава трговине људима у судском поступку – анализа правосудне праксе за 2012. годину (доступно на: <http://www.astra.org.rs/wp-content/uploads/2011/11/PravnaAnalizaASTRA.pdf>, приступ: 13.06.2013. године).

непосредно разговарају са малолетним оштећеним, или само разјашњавају питања, прилагођавајући их узрасту и степену развоја.

Идеје о омекшавању законске регулативе, у смеру релативизације присуства стручних лица испитивању малолетних оштећених, изнад 14 година, изражене у радној групи за измену ЗОМ, апсолутно су неприхватљиве (Кнежевић, 2010:326). Новелирање ЗОМ треба да иде у супротном смеру, јачањем обавезе за присуством стручних лица и њиховом активнијом улогом, приликом давања исказа, наравно под будним оком судије.

Процесни положај стручних лица јасније је одређен у одредби ЗОМ, којом је допуштена могућност да се саслушање малолетног оштећеног обави путем фактичког одступања од начела непосредности. Према члану 152. став 3. ЗОМ, малолетно лице може се саслушати путем интерне телевизије. У том случају, малолетно лице се налази у посебној просторији, заједно са стручним лицем (психологом, педагогом, социјалним радником или неким другим лицем). Странке и други учесници поступка могу постављати питања малолетном оштећеном само преко судије или стручног лица. Ова, иначе веома корисна мера заштите посебно осетљивих сведока, о чијим је бенефитима било речи, примењује се на основу дискреционе оцене судије. Судија ће наредити примену ове мере ако оцени да је то потребно, с обзиром на обележја кривичног дела и својства личности малолетног лица. Дилема је, на који ће начин судија ценити потребу, с обзиром на својства личности. Да ли то подразумева претходно психолошко вештачење? Ако је то била интенција законодавца, треба имати у виду да се на тај начин нужно продужава трајање поступка. Но, већи је проблем што за примену ове мере нема техничких могућности у већини судова у Србији, па је законска могућност само мртво слово на папиру.

Ради заштите малолетних оштећених, у кривичном поступку предвиђен је и један формални изузетак од начела непосредности. Према члану 152. став 4. ЗОМ, малолетни оштећени, који се у поступку појављују у својству сведока, могу се саслушати у свом стану. Поред тога, они се могу саслушати и у другој просторији, односно у установи која је специјализована за саслушање сведока. Иако је сама замисао свакако *in favorem* заштите малолетних сведока, законска одредба, изазива одређене недоумице. Најпре је дубиозно, ко присуствује саслушању, осим судије. Да ли је неопходно, односно дозвољено присуство стручног лица? Затим је упитно о којој „другој просторији“ је реч, пошто очито то није друга просторија у суду, ван суднице. Законом није прецизирано ни које су установе стручно оспособљене за испитивање сведока, што подразумева одговарајућу потпору подзаконских аката. То би, свакако, могао бити

Центар за социјални рад, али и друге установе, у којима су запослена стручна лица, па чак и претходно сертификоване невладине организације. Најзад, збуњујуће делује законом допуштена могућност примене мера из става 3. члана 153. ЗОМ. Како је у претходном одељку речено, ова одредба односи се на саслушање малолетних оштећених путем интерне телевизије. Да ли то значи да малолетно лице може бити испитивано путем видео линка из свог стана, што би значило само фактичко одступање од принципа непосредности. Друга могућност је, да се током испитивања у стану малолетног лица направи видео запис, који би се репродуковао на главном претресу, што је и дозвољено одредбом става 5. члана 153. ЗОМ. То је логичнија опција, мада је став 5. насавршен у погледу заповести да се обавезно чита записник на главном претресу (односно емитује снимак), када се малолетни оштећени саслушава у другој просторији у суду, односно, у свом стану. У другом случају нема двојбе, али је нејасно зашто би се читао записник о испитивању, када је већ емитован путем интерне телевизије. Странке су, дакле, имале могућност да прате ток испитивања, чак и да постављају питања сведоку. Из свега наведеног, произлази да је примена две заштитне мере (саслушање путем интерне телевизије и саслушање у свом стану) недовољно разграничена, што отежава практичну примену.

Већ помињана законска одредба из члана 152. став 5. ЗОМ, према којој се записник о исказу малолетног оштећеног у припремном поступку обавезно чита на главном претресу, такође поседује мањкавости. Ова *ius cogens* норма односи се на 3 ситуације. Сасвим оправдано, законодавац предвиђа њену примену на случајеве када се малолетно лице саслушава путем употребе техничких средстава за аудио – визуелну репродукцију и када се саслушава у свом стану и другој просторији, ван суднице. На тај начин се штити потенцијална опасност да се саслушава на главном претресу, у присуству окривљеног. Законодавац, међутим, шири примену ове одредбе и на ситуацију када је малолетно лице саслушано у припремном поступку, на класичан начин. Тиме се у потпуности дерогира принцип непосредности, и као правило уводи њему супротни принцип посредности, што није својствено савременом кривичном поступку. Чини се да је непотребно обавезивати суд на читање записника о раније датом исказу, пре главног претреса, већ таквом поступање везати за ситуације, када су примењене друге мере одступања од начела непосредности, о којима је било речи (Кнежевић, 2010:328).

Једна од често примењених процесних радњи у пракси, у поступку у коме учествује малолетни оштећени може изазвати озбиљне психичке последице. Реч је о суочењу. Стога се у лепези мера заштите ове категорије сведока често наилази на забрану суочења малолетног оштећеног са

окривљеним и другим сведоцима. Такав је случај са ЗОМ. У члану 153. прохибитивном нормом елиминисана је могућност примене суочења између окривљеног и малолетног сведока, који је услед природе, последица или других околности извршеног кривичног дела посебно осетљив, или ако се услед тога налази у особито тешком психичком стању. Из стилизације ове одредбе ЗОМ, могло би се закључити да су забраном суочења обухваћени посебно осетљиви малолетни сведоци уопште, назависно од тога, да ли су истовремено и оштећени. Малолетно лице, које је било очевидац неког кривичног дела, може бити у посебно осетљивом стању услед претрпљеног стреса, без обзира да ли је тиме неко његово добро повређено или угрожено. Но, како се одредбе из ЗОМ односе само на малолетне оштећене, сматрамо да нема основа за примену ове одредбе на малолетне сведоке, који нису оштећени.

Друга мањкавост законског одређења забране суочења састоји се у томе што не обухвата и могућност суочења између малолетних оштећених и осталих сведока. Извођење ове радње имало би консеквенце готово једнаке као суочење са окривљеним. Сматрамо да би се у забрани суочења могло отићи корак даље, на тај начин што би се безусловно елиминисала могућност суочења било ког малолетног оштећеног са окривљеним и сведоцима.

У току кривичног поступка, понекад је потребно решити спорну чињеницу о идентитету неког лица. С тим циљем, приступа се препознавању лица ради утврђивања идентитета окривљеног, жртве или несталог лица. (Стевановић, Ђурђић, 2006:295) Извођење ове криминалистичко – тактичке радње састоји се из два сегмента. Најпре се од сведока захтева да опише лице чији је идентитет непознат, а затим се приступа препознавању, тако што се сведоку показује група лица. Како би омогућавање да окривљени види сведока који врши препознавање, представљало потенцијалну опасност по интегритет сведока, за потребе ове радње се употребљава једнострано пропустљиво огледало. На тај начин, лица у групи, која су објекат опсервације, не могу да виде сведока који препознавање врши. Осигурање конспиративности у примени ове процесне радње посебно добија на значају, када се у улози сведока који врши препознавање нађе малолетни оштећени. Ту потребу препознао је наш законодавац, те је посебно нормирао у ЗОМ. Прописана је апсолутна обавеза да се при извођењу ове радње у потпуности онемогући да окривљени види малолетног оштећеног (члан 155. ЗОМ). Такође је суд у обавези да у извођењу радње препознавања лица од стране малолетног оштећеног поступа посебно обазриво.

Пуномоћник је процесни субјект чија је улога заступање интереса оштећеног у поступку. У редовном кривичном поступку, пуномоћника може имати оштећени који поседује процесну способност, као и законски заступник процесно неспособног оштећеног. Правни основ за стицање својства пуномоћника је уговор о пуномоћству, који може бити сачињен у писаној форми, или усмено на записник пред судом. Пуномоћник може бити пословно способно, пунолетно лице, без обзира да ли поседује правничко образовање. Улога пуномоћника је предузимање радњи у поступку, у име и за рачун оштећеног, у оквиру датог пуномоћја. Према томе, у редовном поступку је наступање пуномоћника факултативно. С друге стране, у поступку са учешћем малолетног оштећеног, пуномоћник је обавезни субјект. Према слову ЗОМ, малолетно лице, оштећено извршењем кривичног дела, мора имати пуномоћника од првог саслушања окривљеног (члан 154. став 1. ЗОМ). Да је реч о обавезном заступању говори одредба из наредног става, према којој ће се малолетном оштећеном, који нема пуномоћника, он бити постављен, из реда адвоката, који поседују посебна знања из области заштите малолетних лица. Трошкови заступања падају на терет буџета.

Наш законодавац се, дакле, определио за обавезно заступање малолетних оштећених, слично постављању браниоца по службеној дужности, у случајевима обавезне одбране. Свакако да присуство пуномоћника омогућава делотворнију заштиту малолетног оштећеног. Стога је боље предвидети обавезно присуство пуномоћника од почетка поступка, него од првог саслушања окривљеног. Законска одредба може бити додатно прецизирана, тако да се малолетни оштећени поучи о праву да изабере пуномоћника, односно да законски заступник процесно неспособног пуномоћника може одредити пуномоћника.

Поступак према малолетницима се одликује наглашеном ефикасношћу. Један од најважнијих разлога за истицање начела хитности је потреба за што бржом реакцијом и интервенцијом, усмереном према личности малолетног делинквента, како би се извршила корекција у понашању, у току одрастања и формирања зреле личности. Законодавац најчешће препознаје ову потребу, подупирући је декларативном периодичном обавезом обавештавања председника суда о току поступка према малолетнику. Начело хитности има свој законски израз у члану 56. ЗОМ. Њиме су обавезани учесници поступка, односно органи вођења поступка, али и други органи и установе, да поступају са највећом хитношћу, како би се поступак што пре окончао. Према ЗОМ, поступак према малолетнику у коме је оштећено малолетно лице је хитан (члан 157.). Законодавац се одлучио да ово начело посебно истакне у делу закона који садржи одредбе

о поступку у коме фигурира малолетни оштећени. Разлог је потреба за ефикасном и промптном заштитом малолетних оштећених, посебно жртва сексуалних деликата, али и насиља у породици и других тешких кривичних дела. Но, иако постоји декларативна обавеза хитног вођења и окончања поступка, трајање истог зависиће од бројних других одредаба закона, посебно од строгих рокова за извођење процесних радњи и заштитних одредаба од могућности изигравања обавеза актера поступка. Најзад, трајање поступка зависи од доследне примене законских норми, што је давнашња рак-рана нашег правосуђа.

3. Подзаконска регулатива заштите жртва злостављања и занемаривања

Из разлога наведених у уводном делу рада, препозната је потреба да се у кривичном поступку, у коме партиципира дете, жртва злостављања и занемаривања, омогући виши ниво заштите малолетног лица, од оног који пружа законски оквир, установљем ЗОМ. С тим циљем је, најпре усвојен Национални план акције за децу, од стране Владе Републике Србије, 2004. године. Њиме је предвиђено доношење Општег протокола за заштиту деце од злостављања и занемаривања (у даљем тексту: Општи протокол), који је усвојен 2005. године.³ Зацртани циљ доношења Општег протокола је успостављање међусекторске сарадње за заштиту деце од злостављања, занемаривања, искоришћавања и насиља. То треба да резултира смањењем тамне бројке свих облика злоупотреба и занемаривања деце. Општим протоколом је предвиђено учешће здравствених, образовних и установа социјалне заштите, те полиције и правосуђа у заштити деце од злостављања и занемаривања. Улога координатора поверена је Центрима за социјални рад.

Након пријављивања случајева потенцијалног злостављања или занемаривања детета јавном тужиоцу⁴, или органу старатељства, на шта су обавезане здравствене, образовне, дечје, установе социјалне заштите и други државни органи, као и сви грађани, врши се тријажа, након чега се, као један од исхода, могу предузети мере неодложне интервенције за заштиту детета. Те мере се предузимају након заједничког разматрања

3 Закључак Владе 05 број: 5196/2005 од 25. 08. 2005. године. <http://www.minrzs.gov.rs/doc/porodica/zlostavljanje/Opsti%20protokol%20zlostavljanje%20i%20zanemarivanje%20deca.pdf>, приступ: 27.08.2013. године.

4 Јавном тужиоцу се случајеви злостављања и занемаривања пријављују у случају када су доведени у опасност живот и здравље детета, односно када је реч о кривичном делу, за које се гони по службеној дужности. Реч је, заправо, о општој обавези пријављивања кривичних дела, сходно члану 223. став 1. ЗКП.

стратегије заштите од стране Центра за социјални рад, полиције и других служби. Када постоји сумња да је извршено кривично дело, потребно је хитно обавестити јавно тужилаштво и полицију, и даље кораке, са циљем заштите детета, предузимати координирано.

На челу тима налази се водитељ процене, који треба да процени степен ризика од примене насиља над дететом. Водитељ случаја доноси одлуку да постоји потреба за применом мера заштите детета од злостављања и занемаривања, ако је дете претрпело физичке и менталне повреде, или постоји опасност да дође до таквог исхода. Тада се заказује консултативни састанак, на коме присуствују представници Центра, полиције и других релевантних органа. Консултативни састанак се заказује и када је потребно прибавити доказе за судски поступак, а истовремено постоји потреба за заштитом детета од потенцијалних траума, које могу настати услед секундарне виктимизације због вишеструког испитивања. Након тога, када се утврди постојање потребе за применом мера заштите, водитељ случаја може сазвати конференцију случаја, чији исход је усвајање плана за заштиту детета, именовање одговорних лица, за спровођење плана и утврђивање датума састанка за евалуацију и ревизију.

Према томе, Општим протоколом је успостављен систем заштите деце од злостављања и занемаривања, са координативном улогом Центра за социјални рад. Заштита се пружа што хитније, од откривања случаја, дакле, са аспекта тока кривичног поступка, то ће бити период пре формалног отварања поступка, односно током преткривичног поступка. У томе се огледа основни бенефит постојања оваквог прописа, којим је омогућено пружање заштите, у временском периоду када још није могуће применити мере процесне заштите малолетних оштећених.

Националним планом акције за децу предвиђено је усвајање посебних протокола, којима ће се ближе регулисати посебни поступци заштите деце – жртава у поједним областима (здравство, образовање, правосуђе) и од стране различитих служби (полиција). Имајући у виду да је полиција прва инстанца реакције, по сазнању за случајеве злостављања и занемаривања, од великог значаја је усвајање Посебног протокола о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања⁵ из 2006. године. Њиме су регулисано поступање полицијских службеника према малолетним лицима, као учиниоцима, сведоцима и оштећенима, у прекршајном и кривичном поступку. Установљене су обавезујуће смернице за припаднике полиције у поступању са малолетним лицима, жртвама

⁵ http://www.unicef.org/serbia/Posebni_protokol_-_MUP%281%29.pdf, приступ: 27.08.2013. године.

зостављања и занемаривања. Према малолетном оштећеном поступају овлашћена службена лица, која поседују посебна знања из области заштите малолетних лица.

У одељку V Посебног протокола регулисано је поступање у случају сумње да је извршено кривично дело или прекршај са елементима зостављања и занемаривања. У ситуацији када се прикупљање обавештења од малолетног оштећеног обавља у службеним просторијама, потребно је обезбедити присуство родитеља, усвојиоца, односно, стараоца. Алтернативно, потребно је присуство стручног лица из органа старатељства, када су родитељ, усвојилац или старалац недоступни, или се процени да су интереси малолетног оштећеног и родитеља противречни. Терцијарно, уколико није могуће обезбедити присуство стручног лица, прикупљању обавештења може присусвовати одговорно лице из установе за смештај малолетника, психолог, педагог или дежурни васпитач школе, коју похађа малолетно лице. Свакако да је присуство ових лица корисно за малолетног оштећеног, будући да је реч о блиским особама, од поверења, што консеквентно доводи до опуштања и повећања нивоа самопоуздања детета, јер те особе оно види као својеврсну потпору.

Када се након пружања обавештења установе основи сумње о извршењу кривичног дела са елементима зостављања и занемаривања, потребно је јавном тужиоцу поднети кривичну пријаву. Потребно је, такође, упутити малолетног оштећеног на лекарски преглед, како би се констатовале повреде и узела изјава од лекара, што чини доказну основу и потпору за одлучивање о покретању поступка. Службеници полиције треба да стараоца малолетног оштећеног информишу о службама пружања помоћи и подршке. То је од значаја, јер је за превазилажење преживљених траума и реинтеграцију жртава неопходно што пре започети са програмом. О свим прикупљеним обавештењима обавештава се јавни тужилац, да би се, у координацији предузеле даље мере и кораци.

Посебним протоколом уређено је поступање полицијских службеника на месту извршења кривичног дела, приликом вршења увиђаја и приликом саслушања сведока, по овлашћењу јавног тужиоца (члан 258. став 1. и 2. ЗКП). Одредбе Посебног протокола свакако доприносе повећању нивоа заштите малолетног оштећеног, али их треба додатно обогатити још неким међународним стандардима поступања, као што су обављање разговора у прилагођеној просторији, неношење службене униформе приликом обављања разговора, физичко раздвајање малолетног оштећеног од осумњиченог, сачињавање видео записа, итд.

С циљем успостављања ефикасне међусекторске сарадње у спречавању и сузбијању зостављања и занемаривања деце, донет је Посебни

протокол о поступању правосудних органа у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања.⁶ У њему су дефинисане процедуре поступања правосудних органа са малолетним лицима, жртвама злостављања и занемаривања. Наглашена је потреба сарадње са другим државним органима ради унапређења заштите деце жртава. За носиоце правосудних функција Протокол предвиђа почетну обуку, редовну обуку, провере знања и друге модалитете стручног усавршавања, под окриљем Правосудног центра за обуку и стручно усавршавање.

Део други Посебног протокола посвећен је заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања у кривичном поступку. По поднетој кривичној пријави, или када је јавни тужилац на други начин дошао до основа сумње да је извршено кривично дело на штету малолетног лица, потребно је посебно обратити пажњу на случајеве злостављања иили занемаривања. Неопходно је, такође, сагледати степен ризика и потребе малолетног лица. Протокол подсећа на релевантне одредбе ЗОМ о заштити малолетног оштећеног. Суд и тужилаштво су обавезани да створе услове за учешће малолетног лица у кривичном поступку. У том смислу, потребно је хитно спровођење мера физичке, психичке и социјалне заштите. Малолетно лице треба заштитити од медијске злоупотребе. Потребно је на примерен начин информисати малолетно лице о разлозима испитивања, саопштити му права и обавезе и значај његовог учешћа у поступку. Афирмисање исказивања и охрабривање да изрази сопствено мишљење, у атмосфери поверења и личне безбедности су, такође, значајни за малолетно лице.

Протокол подсећа на принцип обазривог поступања, а затим подвлачи потребу саслушања малолетног лица у присуству родитеља, усвојоца или стараоца и других субјеката, када је у питању посебно осетљиви сведок. Прописана је обавеза заступника малолетног лица да поступа у најбољем интересу малолетног лица. Протокол препоручује саслушање малолетног лица, млађег од 14 година у посебној просторији, односно у природном амбијенту.

У одељку V(2) подвучена је обавеза за јавног тужиоца да, приликом поступања, има у виду потребу спречавања секундарне виктимизације малолетног оштећеног, као и потребу опоравка и реинтеграције. Протоколом се охрабрује коришћење у парничном поступку доказа, прибављених у кривичном поступку, са циљем ефикасности. На тој линији је препорука, да судско веће у грађанском поступку тражи сагласност

⁶ http://www.unicef.org/serbia/Posebni_protokol_-_pravosudje.pdf, приступ: 27.08.2013. године.

странака за одступање од начела непосредности, када је у питању исказ малолетног оштећеног, те да се прочита исказ, који је дало у кривичном поступку. Протокол захтева од јавног тужилаштва, полиције и органа старатељства координирану сарадњу и тимски рад, ради адекватне заштите интереса малолетног оштећеног у кривичном поступку.

Доношењем Општег и Посебних протокола, извршена је конкретизација законских одредби из ЗОМ о заштити малолетних оштећених, у кривичном поступку. На тај начин су детаљније регулисани задаци појединих државних органа. Други важан допринос је потенцирање сарадње свих актера на заштити деце од злостављања и занемаривања. Стварање кохерентног система заштите доприноси ефикасности и делотворности прописаних мера, са учешћем различитих државних органа, из више области. Давањем улоге координатора Центру за социјални рад сматрамо оправданим, али је потребно спроводити евалуацију и контролу имплементације предвиђених мера заштите, као и учинити систем одрживим, динамичним и корективним. Управо на плану примене прописа има доста простора за напредак, те на томе треба инсистирати путем семинара, додатне обуке државних органа, јавним заговарањем путем медија и путем других доступних механизма.

4. Закључак

Малолетна лица, у својству сведока и оштећених у кривичном поступку, због посебне осетљивости, захтевају појачану пажњу органа вођења поступка. Та је потреба посебно изражена код деце, жртава кривичних дела, са циљем спречавања секундарне виктимизације. Позитивноправни легислативни оквир пружа солидну основу за заштиту малолетних лица. Заштитни механизам малолетних оштећених, према одредбама ЗОМ и секторским протоколима, у највећој мери је усаглашен са међународним стандардима заштите деце жртава. Даљи кораци могли би бити ка проширењу опсега заштите на сва кривична дела. Такође, достигнуте стандарде заштите малолетних оштећених треба проширити на све малолетне сведоке, и регулисати их у истом пропису. Проблем се, међутим, јавља у примени доступних мера заштите. Наиме, истраживање које је спровела канцеларија Заштитника грађана,⁷ показало је да се у пракси судова механизми заштите малолетних оштећених недовољно користе. Реч је, конкретно, о сведочењу из тзв. „скрин собе“, путем техничких средстава за пренос и бележење слике и звука. Малобројни су судови који

⁷ http://www.pravadeteta.com/attachments/506_14-2681-11-%20misljenje%20final.doc, приступ: 3.9.2013. године).

поседују опрему за овај модалитет сведочења. Утврђено је да је „скрин соба“ опремљена у само пет градова у Србији, при Центрима за социјални рад, а ни оне нису све у функцији. С друге стране, у оним судовима који поседују ову могућност, могућност сведочења из посебне просторије ретко је или уопште није коришћена. Поражавајуће делује податак, да су само три суда у Србији до сада користила могућност сведочења из „скрин собе“. У неким градовима судови нису ни били информисани да су ове просторије опремљене, што говори о лошој комуникацији са органом старатељства. У истраживању примена мера заштите малолетних сведока на подручју Ниша, дошли смо до информација да постоји могућност сведочења из посебне просторије, али се ретко примењује. У једном случају, у коме је недавно коришћена ова могућност, дошло је до квара технике, па је саслушање преношено у судници само аудио путем. Ни примена других прописаних мера није у потпуности заживела у пракси. То се нарочито односи на број испитивања малолетног лица. Примећено је да органи вођења поступка не предузимају мере, с циљем спречавања контакта између окривљеног и малолетног лица.

Ратификовани међународни документи захтевају да се обезбеди сигурност деце од застрашивања, одмазде и секундарне виктимизације. У поступању са малолетним оштећенима треба се руководити њиховим најбољим интересом. Судови имају на располагању читаву лезу мера којима се могу остварити наведени захтеви. Потребно је искористити расположиве ресурсе, а у оним судовима, у којима није могућа примена неких мера, учинити иницијативу да се техничке могућности побољшају. Од великог значаја за заштиту деце била би боља комуникација и координација између судова, тужилаштва и центара за социјални рад. Некоришћењем расположивих ресурса неповољно се утиче на раст и развој деце. Смисао и основни циљ прописаних мера заштите није да изазову нову трауматизацију, већ су усмерене ка рехабилитацији и реинтеграцији психофизичког здравља малолетних лица. Због тога је неопходно вршити периодичну едукацију органа вођења поступка, те својеврсну контролу и евалуацију примењених мера заштите. Само на тај начин, у будућности ће се, на адекватан начин, заштитити добробит малолетних лица, која су субјекти кривичног поступка са својством сведока, а нарочито ако су жртве злостављања и занемаривања.

Литература

- Ђурђић, В. (2011), *Кривично процесно право – посебни део*, Ниш;
- Јовановић, С., Галоња, А. (2001), *Заштита жртава трговине људима у кривичном и прекршајном поступку*, Београд;
- Константиновић– Вилић, С., Костић, М. (2007), Диверзиони модели и алтернативне кривичне санкције примењене према малолетницима у сукобу са законом, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 50, стр. 87-102.
- Костић, М. (2009), Виктимологија - савремени научни поглед на криминалитет и његову жртву, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 53, стр. 161-182.
- Кнежевић, С. (2010), *Малолетничко кривично право – материјално, процесно и извршно*, Ниш;
- Костић, М., Константиновић – Вилић С. (2012), *Виктимологија*, Ниш;
- Стевановић, Ч., Ђурђић, В. (2006), *Кривично процесно право – општи део*, Ниш;
- Шкулић, М. (2011), *Малолетничко кривично право*, Београд;

Ivan Ilić, LL.B.

Teaching Assistant,
Faculty of Law, University of Niš

Procedural Protection of Juvenile Victims of Negligence and Abuse

Summary

Violence against children is often designated as the worst form of domestic violence, and violence in general. Such a conclusion is a result of multiple factors: children's age and vulnerability, the distinctive features in their physical and mental development which makes them inferior to adults, the kinship (blood relations) and emotional bonds between parents and children, etc. The positive trend in the evolution of the social response to violence against children is reflected in the effort to discover and prevent the abuse, to punish the offenders and to protect the child/victim from secondary victimization during the criminal proceedings.

In the Republic of Serbia, the procedural measures governing the protection of juvenile victims/witnesses are set out in Part III of the Juvenile Justice Act (Act on the Juvenile Offenders and Criminal Law Protection of Minors). However, it was soon evident that there was a need to provide a better legislative framework than the one envisaged in this Act, particularly in terms of ensuring a better protection of minors in the course of criminal proceedings involving children who are victims of abuse and neglect. For this purpose, in 2004, the legislator adopted the National Action Plan on Children in Adversity. This document envisaged the adoption of the General Protocol on the protection of children from abuse and negligence, as well as the adoption of subject-specific protocols which would further regulate the specific procedures for the protection of children-victims in particular social circumstances (health, education, justice) by different social institutions (police, social services).

In this paper, the author analyses the legal framework governing the procedural protection of juvenile victims in the course of criminal proceedings. In addition, the author also explores the statutory provisions (by-laws) adopted in order to establish specific standards and ensure a higher level of protection of juvenile victims against abuse and neglect. In the final part of this paper, the author analyzes the issues pertaining to the practical implementation of the envisaged legislative framework on the procedural protection of juvenile victims. The author concludes that the envisaged measures are insufficiently applied in practice. For this reason, the judicial authorities should be further encouraged to use them more frequently and more efficiently in the course of criminal proceedings.

Keywords: victim/witness protection, secondary victimization.

ZBORNİK RADOVA PRAVNOG FAKULTETA U NIŠU (M51)

UPUTSTVO AUTORIMA

Opšte napomene	Rukopis rada kompjuterski obraditi korišćenjem programa <i>Word</i> , u fontu <i>Times New Roman</i> ćirilica (Serbian-Cyrillic), (osim originalnih latinićnih navoda), velićina fonta 12 pt , razmak između redova 1,5. Format stranice treba da bude A4 .
Obim rada	Jedan autorski tabak - rad ne treba da ima više od 40.000 karaktera , odnosno 6.000 karaktera kada se radi o prikazima, uključujući razmake.
Jezik i pismo	Jezici na kojima se mogu objavljivati radovi su srpski, engleski, ruski, francuski i nemaćki.
Naslov rada	Naslov rada kucati velićinom fonta 14 pt, bold , Times New Roman Naslov rada priložiti i na engleskom jeziku.
Autor(i)	Ime i prezime autora, naziv i puna adresa institucije u kojoj autor radi, kontakt e-mail adresa (velićina fonta 12 pt). Sve podatke o autorima, titula i institucija, priložiti i na engleskom jeziku.
Podaci o projektu ili programu*	Na dnu prve stranice teksta, treba navesti u fusnoti sledeće: Naziv i broj projekta, naziv programa, naziv institucije koja finansira projekat.
Podaci o usmenom saopštenju rada*	Ako je rad bio izložen na naućnom skupu u vidu usmenog saopštenja pod istim ili slićnim nazivom, podatak o tome treba navesti u okviru posebne napomene na dnu prve strane teksta (fusnota).
Apstrakt	Apstrakt sadrži 100-250 reći.
Ključne reći	Ne više od 10 ključnih reći na srpskom i engleskom jeziku (Key words).
Struktura teksta	<ol style="list-style-type: none"> 1. Uvod 2. Podnaslov 1 <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Podnaslov 2 <ol style="list-style-type: none"> 2.1.1. Podnaslov 3 3. Podnaslov 2 4. Zaključak <p>Naslovi i podnaslovi pišu se fontom 12 pt, bold.</p>
Literatura (References)	Piše se nakon teksta, kao posebna sekcija. Poredati sve jedinice azbućnim redom po prezimenu autora, a kod istog autora, po godini izdavanja (od najnovije do najstarije). Molimo autore da iskljuće komandu numbering, tj. bez brojeva ispred. (Pogledati tabelu na kraju uputstva).
Rezime (Summary)	Piše se na kraju teksta posle Literature, dućine do 2 000 karaktera (uključujući razmake), na srpskom i engleskom jeziku.
Tabele, grafikoni, slike	Tabele uraditi u Wordu ili Excelu. Fotografije, grafikoni ili slike dostaviti u formatu jpg.
Autorska prava	Autori radova potpisuju saglasnost za prenos autorskih prava. Izjavu preuzeti ovde .
Dostava radova	Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku (kao attachment) na sledeću adresu: zbornik@prafak.ni.ac.rs

* Ovi podaci unose se samo u slućaju da rad ispunjava navedene uslove (projekat ili saopštenje)

UPUTSTVO ZA CITIRANJE LITERATURE

Navođenje citata treba uraditi **u tekstu**, kao što je navedeno u uputstvu. **Fus note** koristiti samo kada je neophodno pružiti dodatno objašnjenje ili propratni komentar, kao i u slučaju pozivanja na normativni akt, službena glasila i odluke sudova.

Citati i pozivi na literaturu u tekstu i lista bibliografskih jedinica na kraju teksta moraju se u potpunosti slagati. Svaki citat iz teksta i poziv na literaturu mora da se nađe na listi bibliografskih jedinica, odnosno, svaka bibliografska jedinica navedena u literaturi mora da se nađe u tekstu. Poziv na bibliografske jedinice navodi se u originalnom pismu, bez prevodenja.

Vrsta rada	Reference – literatura	Citiranje u tekstu
Knjiga, 1 autor	Kelzen, H. (2010). <i>Opšta teorija prava i države</i> . Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu	(Kelzen, 2010: 56)
Knjiga, Više autora	Dimitrijević, V., Popović, D., Papić, T., Petrović, V. (2007). <i>Međunarodno pravo ljudskih prava</i> . Beograd: Beogradski centar za ljudska prava	Prvo citiranje u tekstu: (Dimitrijević, Popović, Papić, Petrović, 2007: 128) Naredno citiranje u tekstu: (Dimitrijević et al., 2007: 200)
Kolektivno autorstvo	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press	(Oxford, 1996: 245)
Rad ili deo knjige koja ima priređivača	Nolte, K. (2007). Zadaci i način rada nemačkog Bundestaga. U V. Pavlović i S. Orlović (Prir.), <i>Dileme i izazovi parlamentarizma</i> (str. 279-289). Beograd: Konrad Adenauer Stiftung	(Nolte, 2007: 280)
Članak u časopisu	Marković, R. (2006). Ustav Republike Srbije iz 2006 – kritički pogled. <i>Analiz Pravnog fakulteta u Beogradu</i> . 2(LIV). 5-46	(Marković, 2006: 36)
Enciklopedija	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha	(Pittau, 1983: 3)
Institucija kao autor	Republički zavod za statistiku. <i>Mesečni statistički bilten</i> . Br. 11 (2011)	(Republički zavod za statistiku, 2011)
Propisi	Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja. <i>Službeni glasnik RS</i> . Br. 62 (2004)	Fus nota: Čl. 12. Zakona o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja, <i>Sl. glasnik RS</i> , 62/04
Sudske odluke	Case T-344/99 <i>Arne Mathisen AS v Council</i> [2002] ECR II-2905 ili <i>Omojudi v UK</i> (2010) 51 EHRR 10 ili Odluka Ustavnog suda IU-197/2002, <i>Službeni glasnik RS</i> . Br. 57 (2003)	Fus nota: Case T-344/99 <i>Arne Mathisen AS v Council</i> [2002] ili Odluka Ustavnog suda IU-197/2002
Elektronski izvori	Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved 15, November 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 ili European Commission for Democracy through Law, <i>Opinion on the Constitution of Serbia</i> , Retrieved 24, May 2007, from http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp	Navođenje u tekstu: (Wallace, 2001) Fus nota: European Commission for Democracy through Law, <i>Opinion on the Constitution of Serbia</i> , Retrieved 24, May 2007, from http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp

Journal of the Law Faculty, University of Niš (M51)

GUIDELINES FOR AUTHORS

General notes	The paper shall be processed in <i>MS Word (doc.)</i> format: paper size A4; font Times New Roman (Serbian-Cyrillic) , except for papers originally written in <i>Latin</i> script; font size 12 pt; line spacing 1,5.
Paper length	The paper shall not exceed 16 pages. An article shall not exceed 40.000 characters (including spaces). A review shall not exceed 6.000 characters (including spaces).
Language and script	Papers may be written in Serbian, English, Russian, French and German.
Paper Title	The paper title shall be formatted in font Times New Roman , font size 14 pt, bold . The title shall be submitted in English as well.
Author(s)	After the title, the paper shall include the name and surname of the author(s), the name and full address of the institution affiliation, and a contact e-mail address (font size 12 pt). The data on the author(s), academic title(s) and rank(s), and the institution shall be provided in English as well.
Data on the project or program*(optional)	In the footnote at the bottom of the first page of the text shall include: the project/program title and the project number, the project title, the name of the institution financially supporting the project.
Data on the oral presentation of the paper*(optional)	In case the paper has already been presented under the same or similar title in the form of a report at a prior scientific conference, authors are obliged to enter a relevant notification in a separate footnote at the bottom of the first page of the paper.
Abstract	The abstract shall comprise 100 - 250 words at the most
Key words	The list of key words following the abstract shall not exceed 10 key words. The key words shall be submitted in both Serbian and English.
Text structure	<ol style="list-style-type: none"> 1. Introduction 2. Chapter 1 <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Section 2 <ol style="list-style-type: none"> 2.1.1. Subsection 3 3. Chapter 2 4. Conclusion <p>All headings (Chapters) and subheadings (Sections and Subsections) shall be in <i>Times New Roman</i>, font 12 pt, bold.</p>
References	At the end of the submitted text, the author(s) shall provide a list of References. All entries shall be listed in alphabetical order by author's surname, and each entry shall include the source and the year of publication. When referring to the same author, include the year of publication (from the most recently dated backwards). Please, see the table at the end of the Guidelines for Authors .
Summary	The summary shall be included at the end of the text, after the References. The summary shall not exceed 2.000 characters (including spaces) and it shall be submitted in both Serbian and English.
Tables, graphs, figures	Tables shall be prepared in <i>MS Word</i> or in <i>Excell</i> . Photos, graphs or figures shall be in jpg format.
Copyright	The authors are obliged to sign a written consent on the transfer of copyright. The Author's Statement may be downloaded here .
Paper submission	The papers shall be submitted in electronic format (as an <i>attachment</i>) to the following address: zbornik@prafak.ni.ac.rs

* The data shall be included only if the paper is subject to such circumstances.

CITATION GUIDELINES

The citations should be included in the text, in line with the guidelines provided below. Footnotes shall be used only for additional explanation or commentary and for referring to the specific normative act, official journals, and court decisions.

In-text citations and reference entries shall fully comply with the list of bibliographic units in the References, provided at the end of the paper. Each in-text citation and reference entry shall be clearly cross-referenced in the list of bibliographic units and, vice versa, each bibliographic unit shall be entered in the text of the submitted paper. The referential sources shall be cited in the language and script of the original work (without providing an English translation).

Type of work	References	In-text citation
Book, (single author)	Келзен, Х. (2010). <i>Општа теорија права и државе</i> . Београд: Правни факултет Универзитета у Београду	(Келзен, 2010: 56)
Book, (a number of authors)	Dimitrijević, V., Popović, D., Papić, T., Petrović, V. (2007). <i>Međunarodno pravo ljudskih prava</i> . Београд: Београдски центар за људска права	First in-text citation: (Dimitrijević, Popović, Papić, Petrović, 2007: 128) A subsequent in-text citation: (Dimitrijević et al., 2007: 200)
Joint authorship (a group of authors)	<i>Oxford Essential World Atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press	(Oxford, 1996: 245)
An article or a chapter in a book with an editor	Nolte, K. (2007). Zadaci i način rada nemačkog Bundestaga. U V.Pavlović i S.Orlović (Prir.), <i>Dileme i izazovi parlamentarizma</i> (str. 279-289). Београд: Konrad Adenauer Stiftung	(Nolte, 2007: 280)
Article in a journal	Марковић, Р. (2006). Устав Републике Србије из 2006 – критички поглед. <i>Анали Правног факултета у Београду</i> . 2(LIV). 5-46	(Марковић, 2006: 36)
Encyclopedia	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha	(Pittau, 1983: 3)
Institution as an author	Републички завод за статистику. <i>Месечни статистички билтен</i> . Бр. 11 (2011)	(Републички завод за статистику, 2011)
Legal acts and regulations	Закон о основама система васпитања и образовања. <i>Службени гласник РС</i> . Бр. 62 (2004)	Footnote: Чл. 12. Закона о основама система васпитања и образовања, <i>Сл. гласник РС</i> , 62/04
Court decisions	Case T-344/99 <i>Arne Mathisen AS v Council</i> [2002] ECR II-2905 или <i>Отојуди v UK</i> (2010) 51 EHRR 10 или Одлука Уставног суда IУ-197/2002, <i>Службени гласник РС</i> . Бр. 57 (2003)	Footnote: Case T-344/99 <i>Arne Mathisen AS v Council</i> [2002] или Одлука Уставног суда IУ-197/2002
Online sources	Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved 15. November. 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 or European Commission for Democracy through Law, <i>Opinion on the Constitution of Serbia</i> , Retrieved 24. May. 2007, from http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp	In-text citation: (Wallace, 2001) Footnote: European Commission for Democracy through Law, <i>Opinion on the Constitution of Serbia</i> , Retrieved 24. May. 2007, from http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)004-e.asp

